

Szekfű Gyula:

Egy magyar levéltárnok

Akik az ideai kemény tél első csikorgó fagyában elkísértük utolsó útjára Herzog Józsefet, tudtuk és tudjuk, ki volt ő; az országban azonban bizonyára kevesen vagyunk ilyenek. Akik haláláról az újságokból tudomást szereztek, aligha gondolhattak róla mást, mint hogy hivatalnokember volt, nem is nagyon magas hivatalnok, hiszen halála napján jutott a negyedik fizetési osztályba, ahova pedig ma már elég sokan tartoznak. Az, hogy az Országos Levéltár főigazgatója volt, még kevesebbet mondhat a tömegeknek. Valóban, az Országos Levéltár, azaz a legfőbb magyar állami levéltár vezetőjének aligha gyarapodott tekintélye azzal, hogy a világháború után igazgatóból főigazgatóvá tették, valószínűleg azért, mert a bécsi és berlini levéltárigazgatókat is generáldirektoroknak nevezték el. A főigazgatói cím a mi közéletünkben amúgy sem képes kiemelni hordozóját, hiszen még mindig a miniszteriális ranglétra az előkelő, s ezen a főigazgatók csak az úgynevezett segédhivatalok élén találhatók. Aminthogy levéltárát általában segédhivatalnak szokás tartani, s ennyiben talán stílszerű, ha a levéltár vezetője főigazgatói címet kap. Mert a levéltár, legyen az állami vagy megyei, városi, egyházi vagy főúri, ma is azon intézmények közé tartozik, melyeknek létjogosultságát még a művelt emberek többsége sem tudja belátni.

A rendi világban, 1848-ig, a levéltárak a mai helyzettel ellentétben nagy fontossággal bírtak, mert a magyar föld birtokosai, a nemesség az ő földjeihez való jogát csak a levéltárakban őrzött oklevelekkel tudta bizonyítani. A levéltárnokok tehát ebben az időben jogi képzettségű emberek voltak. 48 és 67 után, a nemesi birtokjog megszüntetésével a levéltári anyag is elvesztette ezt a fontosságát: nem lehetett vele birtokot szerezni vagy megtartani, s így hasznosítható cél híján egyszerűen régiséggé, jó ha nem ócskasággá süllyedt, melynek őrzésére, össze- és szétválasztására megporolgatására sem volt többé szükséges jogászai tehetségeket pazarolni. A magyar állami levéltárát a korábbi legfőbb kormányzások: helytartótanács, kancellária, kamara stb. irattáraiból a kiegyezési korszak alapította meg, s bár első kezelői közt még sok jogász volt, utóbb a bölcsészdoktorok nyertek tért és jutottak többségbe. Ez a körülmény sem volt alkalmas arra, hogy a levéltárügy iránt különösebb rokonszenvet keltsen. Nem mai keletűek azok az előítéletek, melyek a „filozoftereket“ fejlődésre képtelen mulyáknak tartják, akik az életet mindenkor félszeg, papíroszú magatartásban töltik el s akik igaz, hogy kevés fizetést kapnak, de nem is érdemelnek többet, hiszen az év tizenkét hónapjából legalább hármát, ha nem négyet elhénylnek s naponként legfőleg, ha két-három órát dolgoznak. A tanügy e lebecsülése, amiben sok van a tudatlanok természetes ressentimentjából, egyúttal lebecsültette mindazt a pályát, melyen bölcsészhallgatók működnek: a középiskolai és egyetemi tanárságot (ez utóbbin, uram bocsá, hetenként csak öt-hat órát szokás dolgozni), a könyvtári és levéltári szolgálatot, Társadal-

munkának még sokat kellene érnie és sok felelősséget tanulnia és gyakorolnia, hogy élvezetes és ma is bőségesen gyakorolt bűneit ebben a vonatkozásban jövételje.

Herzog József jogi tanulmányokat végzett és tisztában volt a levéltárnoki pálya hálátlan-ságával. Mégis ezt a hálátlan pályát választotta, mert tisztá, önzetlen lélek volt és tudta, hogy a munkának önmagában és nem az elismerésben van jutalma. Mentora az Országos Levéltárban, ahova e sorok írójával együtt lépett be, Tagányi Károly lett, hozzá hasonlóan önzetlen tudós, akitől tényleg el is maradt az érdemeket megillető elismerésnek még árnyéka is. Tagányi soha sem jutott vezető helyre, sem az Országos Levéltárban, sem az Akadémiában, holott történetírásunk modern korszakát ma már az ő munkásságától datáljuk s ő volt a Levéltárban az, aki a magyar levéltártudományt megalapította és mindnyájunknak, minden magyar levéltárnoknak mestere és mintaképe lett. Voltak hosszú évtizedek, amikor a levéltári munka speciális jellegét csak két magyar ismerte és gyakorolta, Tagányi és Károlyi Árpád; ez utóbbi a bécsi levéltárban. Herzog József Tagányitól tanulta meg, hogy nem az az igazi levéltárnok, aki minél több ismeretlen történeti adatot hoz „napvilágra“ a levéltárak sötét boltjaiból, sem az, aki minél több könyvben és értekezésben gyarapítja történettudományi ismereteinket. Nem, a levéltárnoknak ennél is fontosabb, szebb, nemzetibb feladata van. Az ő kezére nem holt értékek vannak bízva, melyeket fantázia segítségével kell a közönség számára megelvenniteni, sem pedig kuriozitások, furcsaságok, kisebb-nagyobb pikantériák és anekdoták, melyekből minden sátoros ünnepen fülönragad egyet és valamely folyóiratban közzétéve nagy tudós lesz. A kormányzások levéltáraiban Magyarország története őriztetik, nem eltemetve, hanem élő elevenen, annyira, hogy minden elmúlt napunk képes megszólalni, ha van, aki megérti szavát. Ilyen pedig csak az igazi levéltárnok, aki a modern levéltárrendezési elvek birtokában régi korszakaink életéről olyan képet tud magának alkotni, mint senki más, még a legnagyobb egyetemi tudósok sem. A dolog igen egyszerűen megmagyarázható: képzeljük el azt az embert, aki 1980-ban mint országos levéltárnok őrizni fogja a bécsikaputéri neoromán kastélyban mindazon iratokat és levelezéseket, melyet 1941-ben a minisztériumok és főbb központi hatóságok összeírtak. Ez az ember többet fog tudni rólunk, azóta porrá vált 1941-es emberekről, mint bárki is közülünk, még akkor is, ha sokan közülünk bölcsen megsemmisítik irományaik egy részét. Ezt az 1980-beli levéltárnokot nem lehet félrevezetni majd, sem *in usum delphini* készült iratokkal, sem elhallgatásokkal, sem pedig prókátoros vagy korszerű frázisos okfejtésekkel: az igazi levéltárnok tévedés nélkül felismeri az igazságot és világosan megállapítja a tényeket. Nem azzal, hogy a kezelése alatt álló többmilliónyi iratot mind elolvassa, hanem kormányzástörténeti és közigazgatási ismereteivel, melyek segítségével tudja, mit hól kell keresnie és melyik hatóságnak mely referensétől mit le-

het várnia. A törvényeken és rendeleteken túl azok tényleges végrehajtása is előtte áll oly őszintén, oly meztelenül, mint azt annak idején a kortársak közül még a legjobb szakértők sem láthatták. A magyar életnek megszámlálhatatlan ily keresztmetszete áll a levéltárnok rendelkezésére, s őtöle függ, az ő szaktudásától, igazságszeretétől és emberiségétől, mennyiben hajlandó a történetkutatókat ugyanezen ismeretek néhány forrásához hozzásegíteni. Mind-egyiket nem segítheti hozzá, mindegyiket csak ő ismerheti, aki speciális tudós cél nélkül, mint lelkiismeretes levéltári munkás és rendező évtizedeket áldozott életéből a rábízott iratanyag megismerésére.

Herzog József ilyen levéltárnok volt. Nyitott könyv volt számára a régi Magyarország élete, melyhez eredetileg pontos kormányzás- és közigazgatástörténeti tanulmányokkal, a helytartótanács és kamara óriási iratanyagának folytonos felhagyásával és rendezésével jutott hozzá. Tanulmányait tudós értekezésekben adta elő, de nagy Kormányzástörténeti, valamint újkori történeti földrajzi és települési könyveit, melyeken hosszsan dolgozott, már nem fejezhette be. Tanulmányainak eredményei táplálták hivatalos munkásságát is, mely egyebek közt a magyar állami levéltár modern reorganizálását célozta. Az első képzeteket bizonyára Tagányi Károlytól örökölte, aki először érezte, hogy a levéltárnok nem suhanc, aki leszedi a szőlőt és aztán odébbáll, othagyva a megszedett tőkét, hanem szőlőgazda, akinek szeretettel kell ápolnia a rábízott növényt és ennek szervezetét meg kell ismernie. A sok „publikáló“ levéltárnok közt Tagányi magára maradt, s hatalom sem adatott neki levéltárrendezési tervei megvalósítására; a világháború után gróf Klebelsberg Kuno érdeme volt az állami levéltár modern otthonának berendezése, s ebben az új házban, mely csak kívülről mutat történeti stílust bent célszerű kis emeleteken vasállványok kilométer hosszúságú vonalain tárolja a korábban összezsúfolt anyagot, ebben az államunkhoz végre méltó otthonban indult meg Herzog József rendező, rekonstruáló munka, mely a levéltár pontos megismerésének, katalógusok publikálásának és szélesebb, még alaposabb tudományos feldolgozásnak is előfeltétele. Hosszú évtizedek munkaprogramja volt fejében, melyből ha a mai mostoha viszonyok és korai halála miatt csak a kezdeteket valósíthatta meg, az eljövendő évtizedek benne főgák elindító mesterüket tisztelni.

Temetésén a gyászbeszédék érdemei mellett szerénységét emlegették. Joggal; de ez a szerénység nem a mások előtt zavarba jövő, mert önmaga értékén kétségkedő ember szerénysége volt, aki pirul, mikor nem kellene és csetlik-botlik, ahelyett, hogy egyenesen állana. Herzog József mindig egyenesen állott a lábán s azt az erényét, mely annyira megnyerte számára barátai és ismerősei vonalmát, én nem is nevezném szerénységnek. Nagyon jól tudta, hogy munkájából él, hogy munkája semmi kifogás alá nem eshetik és végül, hogy azt mindig, minden körülmények közt lelkiismeretesen elvégzi. Lelkiismeretes tiszta volt s ez bátor öntudatot adott neki a levéltárnoki pálya tövisi kö-

zött. Sem jutalmat, sem elnézést nem kért senkitől, de viszont mindenkinek megadta a magáét. Magyar úr volt: felfelé tisztességet megadó és tartózkodó, lefelé jóakarátú, melegsívű, barátságos. A ma szokásos úri formák ugyan nem voltak az övéi, de keblében ugyanaz az igazságszeretet, becsület és emberség honolt, mint amely a mult század közepének nagy nemzedékében annyi nemes úrnak típusá szövédtől egyéniségét jellemezte. Senki-nek rosszat nem kívánt, mindenkit jóhiszeműleg fogadott, de ha előlegezett bizalmában csalódott, szíve egyszerre bevehetetlen bástyává meredt. Ilyen esetben magába húzódott — ezt is gyakran szerénységnek nézték, akik a handabandázáshoz, az ellenség megöleléséhez és álarckokhoz vannak hozzászokva annyira, hogy igaz magyar urat, a történeti típust el sem tudják többé képzelni.

És ez az igaz magyar úr első generációban magyarosodott család gyermeke volt; a közös osztrák-magyar hivatalsszervezet hozta be atyját Ausztriából. Nekem is megmutatta családjá ősi otthonát, a Dunában tükröződő, napsütötte Wachau egyik faluját. De soha nem voltak kétségei saját magarságát illetőleg. Amint munkája és tisztessége, ugyanoly eltagadhatatlan, tántoríthatatlan volt magarsága, melyen nem gondolkodott amint az ember a tüdején és szívében sem gondolkodik, amíg egészséges. Magarsága olyan őszerejű egészségnek örvendett, mint keveseké a régi magyar családok fiai közül. Öntudatlan, reflexiómentes magarságához inkább csak a paraszt-ságnak sokszor hasonlóképpen öntudatlan, tenyészetszerű nemzeti érzését merném hasonlítani. Ehhez képest magartatása is mindenkor mintaszerű volt. Külsőleges hazafiság, magyarkodás, a könnyű fajsúlyú

nemzetieskedés épp annyira idegen volt erkölcsi egyéniségétől, mint azoknak korszerű megnyilatkozásai izlésétől. Ha a magarság döntő kritériuma az, hogy mennyire tudjuk megérezni a fenyegető veszedelemeket és keresni az ellenszereket és mentőeszközöket — amint-hogy nézetem szerint ez az egyetlen gyakorlatilag, esetenként használható kritérium, mely egyúttal lehetővé teszi elkülöníteni az elitet, a vezetésre hivatottakat a vezetettéktől — akkor ő a legbiztosabb ítélőképességű vezetők közé tartozott. Sokszor csodáltam éleslátását nemzeti dolgokban és szinte példátlan orientáló képességét, melyet semmi sem tudott megvesztegetni vagy irányítól eltávolítani. Ilyen halálos biztosan érzékelhettek régi magyarok barátot és ellenséget. Levéltárnokaink legelsője és legjobbjá a legjobb magyarok közül való volt — mindnyájan fájlalhatjuk, hogy korán itt hagyott bennünket.